

Tunézia és az „arab tavasz”

Tunézia sokak képzeletében és ismeretében évtizedek óta mint turistaparadicsom és távoli, egzotikus ország jelenik meg még ma is. Ezt a képet azonban 2010–2011 óta megváltoztatta, beárnyékolta az Észak-Afrika arabok lakta területein viharos gyorsasággal végigszárguló társadalmi – politikai változások sora, amelyeket „arab tavasz” elnevezéssel illetünk még ma is. Az, hogy ezek a változások azóta már többször más évszakokra is kiterjedtek az évek során, legalábbis elgondolkodásra kell készítsenek bennünket, és el kell fogadnunk, hogy nem egészen arról volt és van szó, amit a kifejezés alá a világ – elsősorban nyugati – politikusai és szenzációhajhász újságírói következetesen és erőszakosan besoroltak. Hosszú történelmi, társadalmi és politikai előzményei voltak, amiket nem szellőztetnek ugyanilyen hévvel.

Ezeket az előzményeket és – természetesen – a következményeit Tunéziára nézve vizsgálja meg a szerző, aki a milánói nemzetközi politikatudományi intézet kutatója, a nemzetközi nyelvi és kommunikációs szabadegyetem oktatója, amely egyetemen a Közép-Kelet történelmét és intézményrendszerét oktatja, és munkatársa a *Corriere della Sera* olasz napilapnak.

A könyv két nagy fejezetre oszlik: I. Tunézia függetlenség és önkényuralom között; II. A mai Tunézia.

Az I. fejezet Tunézia történelmét futja át a 7. századtól kezdve, amikor az ország mai kiterjedésének megfelelő területen arab-muzulmán dinasztiák uralkodtak, akik a ma is az iszlám egyik legszentebb városának tartott Kairuánt megalapították. A 16. században az ottomán birodalomhoz csatolták, melynek keretében a 19. században megszüntették a rabszolgaságot, és modern alkotmányt vezettek be, ezt azonban a súlyosbodó gazdasági helyzet miatt hamarosan felfüggesztették. Európa először ekkor kezdett közvetlenül beavatkozni Tunézia ügyeibe Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország „személyében”. A viszálykodásból Franciaország került ki győztesen, és rögtön hozzá is látott pozíciója biztossá és tartóssá tételéhez.

A helyi kulturális életbe történő beavatkozás egyik jellegzetes vonása volt az első francia iskolák létrehozása, ami nagyon fontos volt két cél eléréséhez: arab és francia nyelvű tunéziaiak és a jövőbeli, ez utóbbiak közül kikerülő új vezető réteg képzése.

Ezek az intézkedések gyorsan táptalajt adtak az első franciaellenes szervezkedések és szervezetek számára, amelyekben a műveltebb, polgári rétegből kiemelkedő személyek játszottak vezető szerepet – vagyis megjelentek a tunéziai nacionalizmus képviselői. 1911-ben megtörténtek az első véres összecsapások is a francia katonaság és a – muzulmán – hagyományokhoz ragaszkodó tömegek között, amelyeknek halálos áldozatai is voltak. Az eleinte spontánnak tartott tiltakozások hamarosan már láthatóan szervezett, céltudatos politikai célú, azaz nacionalista mozgalommá nőttek ki magukat.

A politikai szerveződést az 1. világháború megszakította, utána viszont újult erővel bontakozott ki. Ismert szervezet lett az 1920 februárjában megalapított Tunéziai alkotmányos liberális párt, melyet Desztur (Alkotmány) Párt néven ismerhettünk meg. A kibontakozó osztályharcban a tunéziai munkások a franciákéval egyenlő bért követeltek. A Desztur néhány évi működés után belső viszályok színterévé vált, amelyet bonyolított az új, fiatal, feltörekvő nemzedék által képviselt kihívás, majd a muzulmán identitást hirdető, a politikai életet évtizedeken át meghatározó Habib Burgiba megjelenése.

Burgibának sikerült felszítania a francia protektorátus elleni és a tunéziai – muzulmán – hagyományok melletti érületeket. Az ő vezetésével 1934. márciusban megalakult az Új Desztur, de ugyanennek az évnek szeptemberében a franciák le is tartóztatták más vezetőkkel együtt, és csak az 1936-ban Franciaországban hatalomra került Népfront kormánya bocsátotta őket szabadon. 1938-ban egy, a francia protektorátus elleni tüntetést a francia katonaság vérbe fojtott, az Új Desztur-t pedig ugyancsak a franciák betiltották, mint ahogyan 1947 után is támadást intéztek ellene, a tunéziai munkásszövetség sztrájkját szintén vérbe fojtották. Burgiba 1949-ben hazatért Franciaországból, ahol börtönbüntetését töltötte.

A tunéziaiak nem hagyták abba a függetlenségüket követelő politikai tevékenységüket, amelyet az akkori francia külügyminiszter, Robert Schuman is támogatott, és amelynek elérését a belső társadalmi-politikai feszültségek felgyorsították; mindezek eredményeként Tunézia 1956-ban elnyerte függetlenségét.

Tunézia függetlenné válása után, amint fentebb említettük, az ország vezetését Burgiba vette át, az ő által megtestesített ideológiát és „arroganciát”, a „burgibizmus” elnevezéssel illették, és ez egyfajta személyi kultuszt is jelentett részéről, amennyiben gyakran „parancsnok”-nak, „a legfelsőbb harcos”-nak kezdték nevezni. Megkezdte az ország és a nemzet politikai-oktatási arculatának átszervezését, melynek eredménye „impresszionáló” volt, és az „egész arab világ egyik legkvalifikáltabb és leghaladóbb oktatási rendszerét hozta létre”. Ugyanakkor támadást intézett az iszlám ellen, az új gazdasági rendet pedig a nyugatiasodás jegyében a szocialista ideológián kívánta megvalósítani. Autokratikus módszereit mindenre kiterjesztette, így az Új Desztur-ra is, amelynek parancsait az államnak végre kellett hajtani. 1975-ben „örökös elnöknek” kiáltotta ki magát.

Az ország gazdasági helyzete azonban egyre válságosabb helyzetbe került, az életszínvonal romlott, a szegénység elérte a mélypontot, aminek az eredménye volt 1983–1984 fordulóján az ún. „kenyér-forradalom” a nagyobb városokban; a tiltakozó megmozdulások ismét véres összecsapásokba torkolltak, melyeknek halottjai is voltak. Az iszlám politikai vonala mindez kihasználva támadásba lendült, és 1987 novemberében államcsínyt hajtott végre. Ezek után, megromlott egészségi állapotára hivatkozva Burgibát az orvosok az ún. „orvosok államcsínye” elnevezés alatt megfosztották elnöki hatalmától, helyét ekkor vette át Ben 'Ali. A változás után a tunéziaiak fellélegezhettek végre. Ben 'Ali pedig Burgibát továbbra is Tunézia „alapító atyjának” tartotta.

Az új elnök az első esztendőiben a politikai élet liberalizálására, demokratizálására törekedett, az ellenzékkel is kordialis kapcsolatokat alakított ki. Az új választások után azonban, melyeken öt párt indult, nyilvánvalóvá vált, hogy számára az igaz veszélyt az iszlám politikai szárnyának elképzelhető megerősödése jelentette, ami ellen a lehetséges fundamentalista veszélyre hivatkozva, félredobva a „kirakat többpártúságot”, durva eszközökkel lépett fel: kínzások, gyilkosságok, megrendezett álperek stb. Mindez azonban csak az iszlamisták pozícióit erősítette, bár az elnök politikáját a Nyugat hallgatólagosan támogatta. A hamarosan kialakult egypártrendszer hamarosan egyetlen hegemónikus párt uralmává vált.

A belső elégedetlenség csökkentésére Ben 'Ali intézkedéseket hozott, szervezeteket alapított, melyek célja a szegénység csökkentése, az infrastruktúra fejlesztése, a fiatalok munkanélküliségének enyhítése volt. Mindezek az intézkedések azonban a lakosság állammal szembeni elkötelezettségét voltak hivatottak biztosítani, amelyre a világ egyik legkegyetlenebb állami rendőrsége vigyázott és felügyelt. Igaz, az ezredfordulón Tunézia az észak-afrikai és közép-keleti térség legstabilabb országának számított!

Mégis, akkor mik voltak az okai a 2010–2011-es robbanásnak? – teszi fel a kérdést a szerző.

Válaszában rámutat, hogy az előjeleket már az 1990-es évektől látni lehetett. Érdemes szó szerint idézni a szerzőt, amikor ezeket az okokat említi. „Ami kezdett kirajzolódni, az egy újfajta társadalmi konfliktus volt, melyben az egyre műveltebb és urbanizálódott középosztály tudatára ébredt az ország vezető osztályához viszonyított egyre nagyobb egyenlőtlenség meglétére. Az a szemérmetlen jólét, amelyben a hatalmon lévő, szűkkörű polgári elit élt, hála a klientizmusnak és az általánossá vált korrupciónak, melyeket a rendszer évek óta táplált, összegegyeztetetlen volt egy fokozatosan elszegényedő, alacsony fizetésű és a nehezen munkához jutó, hacsak nem munkanélküli középosztállyal. És mivel más politikai levezetése nem volt a problémáknak, elkerülhetetlen volt, hogy a társadalmi konfliktus gyakran a rendszer reprezentációjának legyen kitéve. Egyre nőtt az infláció, az ország eladósodása 2010-ben családonként kétezer dollár volt... A média szinte teljes egészükben állami felügyelet alatt állt.”

Az „arab tavasz”-nak volt egy közvetlen oka is: 2011 januárjában meghalt egy fiatal utcai árus, aki még decemberben követett el öngyilkosságot. Halála tömegmegmozdulásokhoz, ezek pedig a rendfenntartó erők részéről tömegmészárláshoz vezetett. Végül januárban Ben 'Ali kénytelen volt elhagyni az országot: családjával együtt Szaúd-Arábiába menekült.

És akkor a könyv II. része: A mai Tunézia.

A rendszerváltás utáni új kormányok sem tudtak jelentős előrelépéseket tenni az ország gazdaságában. Továbbra is magas a munkanélküliség, a vállalatok nem nyereségesek; ezek okai – többek között – az állam jelentős szerepvállalása a termelésben, a régiók közti egyenlőtlenségek. A szerző a megoldást valamennyi szektor teljesítményének növelésében, az erőviszonyok kiegyenlítésében látja, különösen veszélyesnek ítéli a roppant magas munkanélküliségi rátát, ezen belül a fiatalokat sújtó munkanélküliséget. Ebben az oktatási rendszert is felelősség terheli, amely nem képez megfelelő számban a gazdaság fejlesztését elősegítő szakembereket. Akadály még az elmaradott és drága közlekedési és hírközlő hálózat.

Figyelemre méltó jellemzője a tunéziai társadalomnak – amit már fentebb is említettünk – az, hogy fejlett középosztálya van, amely számos civil szervezetet hozott létre, ezek pedig tagadhatatlanul lényeges szerepet játszottak a rendszerváltásban. Külön kiemeli a szerző a legfontosabb szakszervezetet, a Tunéziai Dolgozók Általános Szövetségét, amely „kompromisszumos és konvergáló szerepet töltött be a politika világa és a tunéziai társadalom között, és mintegy előjáték volt Ben 'Ali elűzéséhez”. Ma ez a szervezet „igazi politikai hatalom Tunéziában, és leginkább ez képviseli a tunéziaiak nemzeti identitását”.

A hatalommal való szembenállásnak egyik legnyitottabb fórumát az egyetemek képezik. A hatalmváltás után a vallás kontra szekularizáció harcának helyszínéivé váltak, mely harc során az iszlamista diákok összecsaptak a vallásellenes diákokkal. A szerző ugyanakkor a rendszerváltás utáni éveket generációs ellentétek megnyilvánulásaként veszi számba, és úgy látja, hogy az egyetemi diákság nem akart közeledést a politikához, inkább távoltartásra törekedett irányában.

Milyen szerepet játszott, játszik az iszlám Tunéziában a rendszerváltás után? A szerző válasza egyértelmű: a politikai főszereplő az al-Nahda iszlám párt, vezetője Rasid Gannusszi, aki – ellentétben más, iszlám ihletésű szervezettel – tudott alkalmazkodni az ország gazdasági és politikai állapotához, az ő nevéhez fűződik a „tunéziai specifikusság” elnevezés. Ez a párt egyébként a 2011-es alkotmányozó gyűlésben vált vezető

politikai tényezővé. Előnyére vált egyrészt, hogy az előző rendszerből „makulátlan tisztasággal” került ki, másik előnye, hogy a többi iszlamista formációval szemben moderáltabb és liberálisabb volt, valamint, hogy a Nyugattal szemben bizonyos távolságtartásra törekedett, vezetőjével együtt. És igaz, hogy iszlám ihletésű állam létrehozását tűzte ki célul, de az iszlám szélsőséges, radikális vonalát kikerülve, sőt azt is kijelentve, hogy a sariát nem kívánja az új Tunézia alaptörvényének alkalmazni.

Minden pozitív elem ellenére Tunéziát továbbra is sújtja két régi gazdasági és társadalmi válság: a nagyarányú munkanélküliség és a régiók közötti különbségek. Ezért is voltak döntőek a 2014-es parlamenti választások, amelyek eredményeképpen a kormány lemondott, helyét szakértői kormány vette át, az októberi választásokon pedig az iszlamista al-Nahdát egy világi kormány váltotta fel, amit a párt elismert, és amellyel hajlandó volt kompromisszumokat is kötni, ezzel a politikájával pedig kiemelkedett a Közel- és Közép-Kelet többi, radikális iszlámot követő államai közül.

Tunézia jelenlegi vallási és társadalmi állapotáról eddig megrajzolt kép azt a benyomást keltheti, hogy csak a kiegyensúlyozottságra törekvő, mérsékelt al-Nahda létezett. Pedig létrejött egy, igaz, számszerűleg kisebbséget alkotó, de radikálisabb iszlamista irányzat is: a szalafizmus, amelyről eleinte azt hitték, nem igazán tunéziai jelenség, inkább importálódott az országba. Az igazság az, hogy a szalafista mozgalom igenis tunéziai jelenség volt, amely Ben 'Ali bukása és távozása után rögtön megjelent, mégpedig magában az al-Nahdán belül szakadás következtében. Ez a szárny főleg fiatalokat vonzott, akik elutasították a demokratikus-liberális eszmét, a 19–20. század fordulóján pedig már a nemzetközi terrorizmussal is szövethető dzsihadista mozgalomhoz csapódtak. 2011-ben még egy szélsőséges iszlamista mozgalom jött létre, az Ansar al-Sari'a, amelyet először 2013 augusztusában a tunéziai kormány, 2014 januárjában az USA külügyminisztériuma is a terrorista csoportok közé sorolt; ez utóbbi valószínűleg részben azért is, mert a csoport 2012 szeptemberében egy film vetítése ürügyén megostromolta a tuniszi amerikai nagykövetséget, az előbbi pedig – többek között – azért is, mert ugyanennek a mozgalomnak egyik gyűlését a tunéziai kormány 2013 májusában betiltotta, ami összecsapásokhoz vezetett, ezek során a mozgalom egyik tagját megölték.

A 2014-es választások előtt már nyilvánvaló volt, hogy a tömegek kiábrándultak a fordulat utáni évek politikai életéből, már nem hittek a tunéziai „demokratikus modell”-ben, s előtérbe kerültek azok, akik inkább stabilitást, egy „erős embert” kívántak a demokrácia helyett. A választások a világi kormányzást részesítették előnyben az iszlamista al-Nahdával szemben, de végül is a két irányzat nemzeti egységkormány létrehozásában állapodott meg. Ami azonban minden új kormány számára elsődleges feladat kell, hogy legyen a következő években, az az ország belső biztonságának garantálása.

Miért nevezi a szerző Előszavában a tunéziai államot „függő demokráciának”?

A következő, egymás mellett élő és ható tendenciák miatt: be nem fejezett demokrácia és autoritarizmus felé elhajlás, az új generációk követeléseinek teljesítése felé törekvés és a reakciós, tradicionális értékekkel szembeni ellenállás, az afrikai és arab hagyományok ütközése a modern, világi, nyugati értékrend közötti választás bizonytalansága, politika és vallás elkülönítése, egy régi, a szó szoros értelmében vett öregekből álló politikai osztály és egy dinamikusabb, a jövő irányában elkötelezett fiatalabb vezető réteg ellentéte, az ország keleti és nyugati régióinak eltérő fejlettségi szintjének megléte.

A „kísértés” pillanatnyilag nagy, hogy a demokratikus változások helyett önkényuralmi rendszer állhat vissza. A nemzetközi, azon belül a Földközi-tenger északi partja közösségeinek jelentős szerep juthat abban, hogy Tunéziában pozitív, megnyugtató, stabil társadalom jöjjön létre...

Bonyolult, roppant kényes politikai korszakot és annak szereplőit mutatja be a szerző, nagy részletességgel, rengeteg adattal, amelyeknek csak töredékével tudtunk itt foglalkozni. Felmerül a kérdés, vajon a világ, az európai vagy akár a magyar, a téma iránt ugyan érdeklődő közönség, mennyire van tisztában a téma sokoldalúságával, hiszen oly sok (arab) név, politikai irányzat, al- és al-al-irányzat, dátum, történes, intézmény, szervezet játszott és játszik ma is szerepet Tunézia történelmében! Egy biztos: a csak „turista” Tunézia megszűnni látszik viharos történelmében.

A könyvet nagyon részletes, bőséges, angol, olasz, francia nyelvű jegyzetek és bibliográfiák kísérik az egyes alfejezetek után, valamint táblázatok, úgymint a modern Tunézia történelmének főbb állomásai, a függetlenségi mozgalmak főszereplői és fontos dátumai kezdve 1896-tól, statisztikák többek között az oktatási rendszerről, az ország olajkincsének kiaknázásáról, választások eredményeiről, az urbanizációs folyamatról, a belső migrációról 1994–2004 között, az internet elterjedéséről stb., és természetesen nem hiányzik a könyv végén a névmutató sem.

Mindezeket elmondva, azoknak ajánlható ez a könyv (az olaszul tudók között), akiknek már vannak történeti ismeretei Tunéziáról, sőt, kicsit az egész Közel- és Közép-Keletről és a Maghrebről, ugyanis sokszor találunk összehasonlításokat ezen régiók más államaival. Nem árt az iszlám ismerete sem, hiszen ez a vallás, akár tetszik, akár nem, ilyen vagy olyan formában, tartalommal mindig fontos, sok esetben meghatározó szerepet játszott és játszik a vizsgált régiókban.

(Stefano M. Torelli: La Tunisia contemporanea. Una Repubblica sospesa tra sfide globali e mutamenti interni. [A mai Tunézia. Globális kihívások és belső változások között függő Köztársaság.] Bologna, 2015, Il Mulino, 214 p.)